

*С.О. ЮШИН, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Фактор партнерства в аграрному реформуванні

Постановка проблеми. Сучасна, надзвичайно напружена у мілітарному плані, ситуація в Україні є для багатьох осіб (резидентів і нерезидентів) виправданням гальмування у ній реформаційних процесів. Н. Макіавеллі це пояснював тим, що типовий представник будь-якої державної влади уникатиме реформаційних рішень та дій через те, що немає справи, реалізація якої була би важчою, здійснення небезпечніше, а успіх більше ніж сумнівним, чим заміна старих порядків новими [1, с. 62]. Та ще Геракліт стверджував, що саме війна – мати усіх речей. А якщо усіх без винятку – то й будь-яких реформ. Тому посилення на зовнішні загрози принципово не може бути виправданням відсутності реформ. Згадаємо висновки В.О. Ключевського: реформатори 60-х років XIX ст. дуже втішалися своїми ідеалами, не знаючи психології свого часу, а тому їх дух не зійшовся з душею часу, і що вони не розуміли, що військові загрози більш за все прискорювали рух реформи [2].

Навряд можна визнати доцільною зосередження владних органів на пошуку та залученні джерел іноземної допомоги, яка, на думку Т. Бетелла, вбиває готовність проводити вкрай необхідні системні реформи власного законодавства [3, с. 273]. Краще спиратися на власний ресурсний потенціал.

Етимологічно (в істинному значенні) саме слово “реформа” (лат. *Reform*) означає зміну чи перетворення – дію, якій, згідно із третім законом Ньютона, дорівнює протидія (акція-реакція: форма-реформа). На існування протидії вказували В. Петті (раптовість і несподіванка витрати перетворюють

на тягар податок, робить його нетерпимим для людей, які не розуміють його, та примушують їх братися за зброю, щоб боротися проти його сплати) [4, с. 65], А. Сміт (приватні інтереси багатьох могутніх людей, закоренілі забобони народних мас ставлять для реформи перешкоди, які важко чи абсолютно неможливо здолати) [5, с. 863], Д. Рікардо (скрутні становища уряду як результат його небажання зробити своєчасні поступки народові: реформа – це найефективніший спосіб запобігання революції) [6, с. 259], Ч. Беккарія (моральна політика тоді приносить тривалу користь, коли вона заснована на незмінних відчуттях людини, і закон, який від цього ухиляється, завжди натрапить на таку протидію, яка врешті-решт візьме над ним верх) [7, с. 201].

У новітні часи на згаданий ефект вказували С. Янг (люди опираються змінам; загальна проблема при здійсненні нововведень – подолання цього опору) [8, с.189], Дж. Гелбрейт (неминуче виникає опір з боку тих осіб, чий інтерес будуть ущемлені, а рівно й тих, хто опирається всьому новому) [9, с. 550], М.Х. Мескон та ін. (люди використовують неформальну організацію для обговорення змін, що передбачаються, або фактичних, які можуть статися в їх організації; у ній спостерігається тенденція до опору змінам, які можуть нести в собі загрозу подальшому її існуванню) [10, с. 317], Г. Мінцберг (сучасні механістичні бюрократії все частіше стикаються з опором людей, які не хочуть працювати в запропонованих для них умовах: фактор дисфункції структури) [11, с. 68, 506], Е. Тоффлер (психологи і політики спантеличені тим зовні ірраціональним опором змінам, який виявляють деякі

індивіди й групи; отже, революціонізувати багатство, як ми це робимо, означає здійснити зміни – та усунути опір цим змінам кровно зацікавлених сторін; спроби змінити ті застарілі способи управління, які властиві індустріальній епосі, повсюдно зустрічають наполегливий опір із боку традиційно орієнтованих чиновників і їх союзників, який викликає нерівномірність темпів розвитку або принаймні сприяє цьому; це пояснює нефункціональність багатьох основних інститутів, які не відповідають прискореному темпу, якого вимагає економіка, заснована на науці, це породжує конфлікти урядів із самим часом) [12, с. 17; 13, с. 8, 52].

Особливо загрозливим, вважає П.Т. Саблук, є опір аграрним реформам, бо серед держав успішно розвиваються лише ті, які мають достатні запаси продовольства та масштабно виходять із ним на зовнішні ринки. Тому якщо суспільством неадекватно сприймаються методи проведення і результати аграрної реформи, то це через незавершеність наукових розробок щодо неї, й особливо у сфері економічної теорії та її прикладних аспектів, де еволюція реформ ще не була піддана всебічному науковому аналізу [14, с. 3; 15, с. 14].

Отже, парадигму аграрного реформування доцільно формувати не на основі принципу “або – або”, а на основі принципу “і – і”, щоб перспектива галузі знову не потрапила у чергову ситуацію, про яку П.Т. Саблук писав: блокування реформ крайніми лівими та крайніми правими силами [15, с.14].

Мабуть слід відійти від “дії – протидії” у стосунках учасників відносин у сфері господарювання до їх взаємодії й реалізувати потенціал людського фактора виробництва, який на 2/3 забезпечує успіх його програм [16, с. 17]. Тут варто враховувати положення А. Маршалла (інституційні форми можна змінити швидко, та щоб вони виявилися стійкими, вони повинні знаходитися в належній відповідності із самою людиною) [17, с. 329] та Дж. Гелбрейта (за допомогою переконання можна здолати все, окрім власних інтересів і наполегливого опору завжди вражаючого числа людей, а тому й реформа починається не із законів або уряду, а зі зміни наших поглядів на економічну систему, з

наших думок) [18, с. 270]. І якщо зважити на видову сутність людини (істота суспільна, політична), для якої право є регулюючою нормою політичного спілкування [19, с. 378, 380], а також на поділ праці (можна зробити все в більшій кількості, краще й легше, якщо виконувати одну яку-небудь роботу відповідно до своїх природних задатків, і до того ж вчасно, не відволікаючись на інші роботи) [20, с. 146], то на перший план висувається питання взаємодії членів суспільства [21, с. 36], а у виробничому сенсі – співробітництва учасників відносин у сфері господарювання, специфічною контрактною формою якого є їхнє партнерство. А тому дослідження фактора партнерства в аграрному реформуванні – актуальна задача науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній період аграрне реформування в Україні закономірно було об'єктом глибоких досліджень. Так, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров вказують на те, що створені в Україні у процесі аграрного реформування форми господарювання відповідають вимогам великого, середнього й малого бізнесу, але системі їх відносин притаманна суттєва відмінність в умовах функціонування та розвитку сфер діяльності, у т. ч. створенням галузевих і міжгалузевих об'єднань та асоціацій тощо [22, с. 6, 13]. Великий розрив між теоретико-методологічними основами створення багатокладної ринкової економіки України й реаліями практики, на думку П.Т. Саблука, зумовлений тим, що світ вступає в нову еру, де прогрес визначається глобалізацією економіки та інтеграцією виробництва; ситуація викликає потребу змінити одразу застарілі способи виробництва й форми організації підприємництва, але відрив від реалій може завдати непоправної шкоди, тому розв'язувати цю проблему треба комплексно, узгодивши строки і матеріальне забезпечення, поєднавши технократизм із фізіократизмом при негайній зміні системи управління АПК області та району з виділенням головної ролі для галузевих об'єднань із верховенством представників нижніх ланок [23, с. 3, 7; 24, с. 3]. Ю.О. Лупенко й інші визначили загальні напрями і механізми та

тип нормативно-правового забезпечення формування виробничих господарських структур ринкового спрямування, сутність досконаліших міжгалузевих економічних відносин в економіці через включення в економічний механізм важелів, що забезпечують розширене відтворення у сільському господарстві [25, с. 29].

Сільське господарство і сільська місцевість є складовими частинами національної економіки й території. Національні держави прагнуть якомога швидше та повніше інтегруватися у світовий економічний простір. Так, у вітчизняній Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачається ефективна його інтеграція у світовий економічний простір. За даними Д. Кеттла, як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, спостерігається потужний пошук нових форм взаємовідносин держав із громадянами у рамках конструкції, де політична й розпорядча влада дедалі більшою мірою концентрується на полярних рівнях – наднаціональному і локальному (одна частина функцій державного управління йде вниз на “субнаціональні” рівні, а друга – вгору, до “наднаціональних” організацій, що неможливо без тісного партнерства усіх представників зазначених рівнів) [26, с. 14]. Нагадаємо, що згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому аграрне реформування в Україні має бути осмисленим не лише у національному контексті, а передусім у контексті темпів інтеграції галузі до світового економічного простору.

Аналіз змісту авторефератів (Бібліотека ім. Вернадського), присвячених дослідженню різних аспектів проблеми партнерства, показує, що вони поки що не торкалися аграрної сфери. Досліджувалися партнерства міждержавні, державно-приватні, соціальні, шлюбні, у сферах туризму та авіації тощо. І практично не досліджені психологічні аспекти партнерських відносин в економічній діяльності, хоча З. Фрейд вказував: теорія, яка окрім топічного та динамічного моменту враховує ще й економічний, є найдоскона-

лішою, яку лише ми можемо собі уявити в даний час (мета–психологія) [27, с. 713].

Отже, низька результативність спроб активізації державно-приватного партнерства в аграрному секторі має своє пояснення у тому, що дана проблема є значно фундаментальнішою, бо торкається практично усіх об'єктних і суб'єктних аспектів буття людини, групи, суспільства, держави.

Синонімами поняття “партнер” є співвласник, товариш, учасник тощо. А тому партнерами потенційно є всі учасники відносин сфери господарювання (ст. 2 Господарського кодексу України: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, громадяни, громадські й інші організації). Між усіма потенційними комбінаціями, партнерами існує певний зв'язок, який має також свою специфіку, внутрішню специфіку для кожного виду партнерства. Але важливо відрізнити партнерство первинного рівня “людина-людина” від партнерств, притаманних юридичним особам різного типу (від підприємств до держави). Цивільний кодекс України у ст. 24 ввів поняття фізичної особи, тобто людини як учасника цивільних відносин із різним рівнем цивільної правоздатності (залежно від віку, психічного стану тощо), а в ст. 80 ввів поняття юридичної особи як організації, при цьому в ст. 91 вказується, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. І коли ми застосовуємо поняття партнерство не до людини (фізичної особи), а до фізичних осіб, то стаємо заручниками того, що А. Тойнбі називав “патетичною помилкою”, де наділяються духом і життям неживі об'єкти, або протилежної – “апатетичної помилки”, згідно з якою з живими істотами чинять так, немовби вони неживі предмети [28, с. 21]. Наприклад, Дж. Гелбрейт прямо вказує, що члени техноструктури з великих американських корпорацій не лише тісно співробітничать зі своїми партнерами з державного апарату (з держчиновниками) щодо проектування, конструювання та виробництва виробів, що

цікавлять державу, а й виступають як радники при самому визначенні потреб держави [9, с. 556-557]. Тобто, тут є “подвійний рахунок”: офіційно фіксується державно-приватне партнерство, а неофіційно діє партнерство “державний бюрократ – приватний технократ”. Але як встановити, яке партнерство передусе – формальне чи неформальне?

Мета статті – поглиблення уявлень щодо ролі нематеріальних (суб’єктних) факторів у реформуванні суспільства взагалі та партнерства (у різних його форматах) як фактора національного аграрного реформування зокрема, де державно-приватне партнерство є лише органічною складовою суб’єктного партнерства, притаманного кожному конкретному суспільству.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема організації соціально-прийняттого партнерства суб’єктів у групах і суспільстві досліджується з виникненням людської цивілізації.

Становлення партнерства має глибоке історичне коріння. У римському праві, у законах XII таблиць (451—450 рр. до н. е.) було визначено типовий Договір товариства (соціетас) – коли двоє або кілька осіб об’єднувалися для здійснення тієї чи іншої дозволеної господарської мети, беручи участь у загальній справі майновим внеском, особистою діяльністю, або внеском з особистими послугами для того, щоб прибутки та збитки від ведення справи розподілялися між усіма товаришами в передбачених частинах, або, за відсутності вказівок у договорі, порівну. Основа договору – “бона фідей”: кожен член ставився до загальних справ як до своїх і сам відповідав за конкретну провину. Кожен мав право й на позив до інших членів, який для винуватця загрожував безчестям. Договір засновувався на особистій довірі, та як тільки зникала довіра або згода всіх товаришів на продовження загальної справи, договір припинявся. Але при відмові одного товариша від заходів товариства, вже розгнаних, які були ним кинуті на середині процесу, хоча він не брав участі в прибутках, то частина збитків все одно лягала на нього.

Отже, партнерство передбачає юридичний договір, довіру й баланс між егоїзмом і альт-

руїзмом. І. Кант доводив, що засіб, яким природо користується, щоб здійснити розвиток усіх задатків людей, – це антагонізм їх у суспільстві [29, с. 11]. А. Сміт теж був орієнтований на егоїзм людини: кожен потребує допомоги ближніх, але кожен швидше досягне своєї мети, якщо звернеться до їх егоїзму та зуміє показати їм, що в їхніх власних інтересах зробити для нього те, що він вимагає від них: дай мені те, що мені потрібне, й ти одержиш те, що необхідне тобі, – такий зміст подібного речення; і саме так ми одержуємо один від одного потрібні нам послуги, й не від доброзичливості м’ясника, пивовара і булочника чекаємо ми одержати свій обід, а від дотримання ними своїх власних інтересів; ми звертаємося не до гуманності, а до їх егоїзму й ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їх вигоди, бо ніхто не хоче залежати головним чином від благовоління своїх співгромадян [5, с. 77]. Дж. М. Кейнс підкреслював найвищу коштовність індивідуалізму, але якщо він може бути очищений від дефектів і зловживань; бо це найкраща гарантія особистої свободи в тому сенсі, що порівняно з усіма іншими умовами він надзвичайно розширює можливості для здійснення особистого вибору та є найкращою гарантією різноманітності життя, втрата її – найбільша з усіх втрат у гомогенній або тоталітарній державі, бо саме вона зберігає традиції, які втілюють у собі найбільш вірний і успішний вибір попередніх поколінь, забарвлює сьогодення в кольори фантазії, що переливаються, та будучи служницею досвіду такою ж мірою, як традиції й фантазія, воно є найбільш могутнім засобом для досягнення кращого майбутнього [30, с. 178]. На думку Дж. Гелбрейта, було б добре, якби людина була так влаштована, що бажала б працювати для інших, чого від неї навряд чи можна цього чекати, та не в умовах сучасної економіки [9, с. 178]. П. Самуельсон також вказував на той факт, що кожній людині властиво звертати увагу лише на ті наслідки будь-якого економічного явища, які безпосередньо впливають на неї [31, с. 21]. Мабуть тому К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю підкреслюють, що ідеологія дисципліни *економікс* заснована на припущенні про “раціональний егоїзм”, згідно з яким люди приймають власні раціональ-

ні рішення для досягнення максимального свого задоволення чи повної реалізації своїх цілей [32, с. 4].

Але з ними не погоджувався Ф. Енгельс: асоціація майбутнього поєднає тверезість капіталістичних торговельних товариств із занепокоєнням древніх асоціацій про загальне благо всіх членів суспільства й таким шляхом досягне своєї мети [33, с. 405]. І на думку М. Вебера, суспільству потрібна ідеологія об'єднання та етика, що забезпечує довіру партнерів [34, с. 92; 35, с. 36, 38].

До речі, А. Сміт на певному етапі також змінив своє ставлення до егоїзму: яку б міру егоїзму ми не передбачили в людині, природі її властива участь до того, що трапляється з іншими, унаслідок якого щастя їх необхідно для нього, навіть якщо б воно полягало лише в задоволенні бути його свідком; професійні здібності в поєднанні з розсудливістю, благородством, твердістю, чесністю і з даруваннями будь-якого роду рідко не супроводжуються успіхом [36, с. 31, 79]. По суті, цим А. Сміт підтвердив тезу Аристотеля, де вказується, що природа дала людині в руки зброю – розумову й моральну силу, якими вона цілком може користуватися також у зворотний бік [37, с. 380].

На думку А. Маршалла, співвідношення альтруїзму та егоїзму є змінною величиною, але історія соціалістичних експериментів показує, що звичайні люди рідко здатні проявляти чисто ідеальний альтруїзм протягом скільки-небудь тривалого часу; виняток становлять лише ті випадки, коли неприборкане завзяття маленької групки релігійних фанатиків обертає матеріальні турботи ні в що порівняно з вищою вірою [38, с. 45-46, 64]. Це дає підстави С. Боулзу стверджувати, що в адекватній моделі повинно враховуватися те, що підтвердилося експериментально і в житті: люди одночасно неоднорідні в тому сенсі, що деякі з них більш схильні враховувати власні інтереси, а деякі – суспільні, та володіють адаптивністю, тобто частіше пристосовуються до поточної ситуації, а не слідує єдиній цілеспрямованій поведінковій схемі; за умови поведінкової неоднорідності й адаптивності ми і одержуємо те, що невеликі зміни інститутів можуть привести до абсолютно різних результатів: в одній ситу-

ації егоїстичні індивіди здатні діяти спільно, а в іншій – схильні до кооперації, чомусь починають поводитися егоїстично [39, с. 11]. А без інституційних обмежень, вказує Д. Норт, та ще й при дбанні лише про свої інтереси гальмуються складні форми обміну через сумніви з приводу того, що інша сторона визнає для себе вигідним визнавати угоду [40, с. 52].

Тут доречно послатися на результати досліджень Дж. Акерлофа, якими було встановлено, що культура як ніщо інше сприяє співробітництву людей у рамках масштабних проектів і при цьому вони не виходять за встановлені рамки, не ображають один одного й не допускають несправедливості: саме це дає змогу (на основі законів соціальної психології інтуїції, а не аналізу) звести разом різних людей, майже не зв'язаних один з одним [41, с. 171, 177].

На соціологічні складові партнерства звертав увагу також П. Сорокін, який пропонував модель “інтегральної” культурної надсистеми з трьома формами культури: 1) ідеаціональної (примат ідеї в розвитку і принцип альтруїстичної любові й етики солідарності); 2) ідеалістичної (допустимість матеріальних елементів культури); 3) плотської (примат матеріалізму, сенсуалізму і т. і.), а також модель стратифікації – диференціації сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Найкраще з можливих дефініцій соціального класу – спільність людей, що мають у своєму розпорядженні близькі особисті позиції відносно своїх статусів: економічних, політичних та професійних [42].

Вищезгадане підтверджує правомірність тези П.Т. Саблука щодо того, що аграрну реформу в Україні гальмує непослідовність державної політики в підході до поєднання великих і дрібних господарств, а також особистого й колективного інтересу [14]. При цьому він підкреслює, що як у радянській політиці колективізації проявився “авантюризм, інквізиторське лицемірство”, так і в пострадянській політиці деколективізації проявляється “імітація земельного реформування”. У даному вище контексті він пропонує прийняти головною політичною метою та завданням аграрної реформи саме форму-

вання середнього класу на селі при поєднанні двох частин психології селянина: стійких і споконвічних морально-етичних (переважно альтруїстичних) та динамічних – економіко-власницьких (= егоїстичних) засад його життя [43].

Реформування України на основі євроінтеграційних прагнень знаменує, як визначав А. Тойнбі, рішення об'єднатися через добровільну кооперацію в системі Європейського економічного співтовариства, її розрив із кармою минулого. Але при цьому він підкреслював, що на такому шляху кожній країні необхідно вирішити економічну задачу – знайти середній шлях між соціалізмом і вільним підприємництвом (працюючі компроміси, які можуть варіювати залежно від умов та вимог місця й часу); бо інакше країна може стикнутися із парадоксом: один і той же інститут має вражаюче різний ефект у двох принципово різних соціальних середовищах [44, с. 88, 291, 468].

Феномен різниці ефектів від однакових інститутів, які діяли у країнах першого й третього світу, досліджував Е. де Сото, який дійшов висновку, що механізми, за допомогою яких Захід одержав свої досягнення, зумовлений правовою інфраструктурою власності, джерела якого поховані у глибинах економічної підсвідомості капіталістичних народів Заходу: саме можливість гарантувати виконання укладених угод підштовхує людей до додання їхнім активам другого життя у вигляді капіталу, тобто геній Заходу позначився в створенні системи, що дає змогу людям бачити та маніпулювати невидимими й невідчутними цінностями, за рахунок яких процвітає їхнє підприємництво на основі співробітництва (партнерства) та інтегрованих національних ринків. Але ж це був несвідомий пошук методом проб і помилок, що зайняв кілька століть; та незважаючи на всі досягнуті успіхи, ці країни далеко не завжди усвідомлювали, що саме вони роблять, і тому не залишили нам креслень [45].

Безумовно, проблема забезпечення прийнятної рівня досконалості у партнерських відносинах значною мірою залежить від правильно вибраної диспозиції між індивідуалізмом та колективізмом. Як відомо, За-

хідна ідеологія спирається на абсолютизацію індивідуалізму. І тут треба внести певний коректив на користь ідеології колективізму. В. Цветов, дослідивши феномен економічного “дива” Японії, вказує на принципову різницю американського та японського менеджменту: американський вкладає гроші спочатку в капітальне будівництво, в технологію, в устаткування, а потім у персонал, тоді як японський – раніше в персонал, а вже потім у капітальне будівництво, технологію, устаткування. Він визначив Японію як «Джапан інкорпорейтед», де у величезному, складному і по суті своїй украй суперечливому пристрої, яким є поєднання японського бізнесу, японської бюрократії та японської політики, створюється своєрідна гармонія як усередині бізнесу, усередині бюрократії й усередині політики, так і між бізнесом, бюрократією та політикою (американський бізнесмен, який довго вивчав становище в японській науці й промисловості, напрочуд точно сказав: кожен із десяти американців на голову вище кожного з десяти японців, але десять японців завжди на голову вище десяти американців) [46]. Тобто, оптимальна комбінація індивідуалізму та колективізму для кожного соціуму, ситуації, місця й часу завжди буде своєю.

Проблема взаємодоповнення індивідуалізму і колективізму завжди буде передувати створенню системних передумов партнерства для вітчизняних учасників відносин у сфері господарювання. Так, Давоський форум поставив українських моряків на 84 місце (із 117) в світовому рейтингу. Де причина? Навіть українські капітани визначили 30 % українців на борту критичною масою, вище за яку виникає некерованість колективу, обмеживши їх 10-20 %, хоча їхня зарплата в 3-5 разів менша, ніж у британців, і в 1,5 раза менше, ніж у пакистанців [47]. Тут є що досліджувати соціологам та психологам. Так, у свій час соціолог Є. Головаха досліджував феномен “аморальної більшості” в українському суспільстві, що виник в умовах пострадянської трансформації масових уявлень про норми соціальної поведінки (моральні норми людської порядності й відповідальності, регулюючі повсякденну поведінку, їх взаємини в різних ситуаціях спілкування і діяльності

розглядаються більшістю дорослого населення України як норми поведінки “моральних аутсайдерів”, а більшість людей оцінюються як нечесні, безвідповідальні, брехливі та егоїстичні істоти, готові заради вигоди нехтувати мораллю) [48].

Отже, євроінтеграційні прагнення України не повинні перетворюватися на містичні сподівання реформаційно-стрибокподібного “дива”. Класичним випадком нещастя, породженого ідеалізацією інституту, А. Тойнбі вважає захоплення православного християнства примарою Римської імперії, тобто стародавнього інституту, який вже виконав свою історичну роль [28, с. 327]. Те саме справедливо й стосовно радянсько-комуністичного експерименту, який майже $\frac{3}{4}$ століття втілював у життя ідеологію платонівської держави.

Безумовно, передбачені вище суспільні зміни мають здійснюватися не одномоментно (стрибокподібно, революційно), а еволюційно, бо, як визначив Д. Норт, по-перше, хоча будь-які офіційні правила можна змінити за ніч, але існуючі неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями та кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики, по-друге, нездатність суспільства розвинути недороге виконання контрактів і угод у всі часи є найголовнішою причиною історичного застою [40, с. 15, 74].

Загалом, радянська економічна модель була моделлю абсолютизації співробітництва й партнерства, абсолютної єдності (партії та народу, держави і людини тощо). Як відомо, на виборах до органів влади ця єдність була майже абсолютною. Але ж у всьому, попереджав Аристотель, що, будучи складено з кількох частин, безперервно зв'язаних одна з іншою або роз'єднаних, становить єдине ціле, позначається начало владне й начало підвладне (це загальний закон природи); при єдності, що постійно посилюється, держава перестане бути державою, бо за своєю природою держава є множиною, і якщо вона прагне до єдності, то у такому разі з держави утворюється сім'я, а з сім'ї – окрема людина. Сім'я відрізняється більшою єдністю, ніж держава, а одна людина – ніж сім'я; тому слід вимагати віднос-

ної, а не абсолютної єдності як сім'ї, так і держави, бо коли ця єдність зайде дуже далеко, то й сама держава буде знищена; а якщо навіть цього і не станеться, все-таки держава на шляху до власного знищення стане державою гіршою [37, с. 382, 404, 412].

Декларація та програма дій форуму тисячоліття “Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй в двадцять першому столітті” (26 травня 2000 року) рекомендує: а) встановлювати нові зв'язки і партнерські стосунки між суспільними установами, працівниками освіти, ученими, дослідниками, місцевими органами влади, діловими колами, профспілками й неурядовими організаціями в рамках конструктивного процесу діалогу і планування в цілях забезпечення максимальної віддачі всіх сторін; б) налагоджувати тісніші партнерські зв'язки та ширшу співпрацю з основними групами, включаючи місцеві органи управління й ті сектори, які беруть активну участь у діяльності по забезпеченню стійкого розвитку, особливо на місцевому рівні

Окинавская хартия глобального інформаційного общества (Окінава, 22 липня 2000 року) орієнтована на принципи ефективного партнерства між державним і приватним сектором, а також на “партнерський” підхід із боку урядів, міжнародних та неурядових організацій, а також приватного сектора.

Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки (1990 р.) підкреслювала надзвичайну роль включення економіки України у широкі світогосподарські зв'язки при залученні іноземних інвесторів для утворення спільних виробництв (аспект партнерства) та необхідних ринкових структур.

Ратифікована у 1994 році Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством та його державами-членами (Закон України № 237) передбачала встановлення між згаданими сторонами партнерства і співробітництва, беручи також до уваги зобов'язання сторін зміцнювати політичні й економічні свободи як основу партнерських відносин.

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року до

основних завдань віднесла: збереження робочих місць у галузях – партнерах сільськогосподарств (а не у ньому самому); підтримку великотоварного рослинницького виробництва на засадах стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв); укрупнення земельних ділянок шляхом об'єднання земельних часток (паїв), створення кооперативів та інших партнерських об'єднань; залучення капіталу вітчизняних несільськогосподарських структур для формування цілісних земельних і майнових сільськогосподарських комплексів на умовах партнерства та співробітництва з господарствами; запровадження зональних моделей організації нових виробничих структур на засадах партнерства.

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року до пріоритетних завдань віднесла: пріоритетне фінансування інноваційно-інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства; формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою й галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору; підвищення ефективності адміністративного регулювання шляхом створення регуляторної системи на засадах державно-приватного партнерства; наукове забезпечення інноваційного розвитку, формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою й галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року констатує відсутність партнерства: центр – регіони – територіальна громада, а також орієнтується на визначення механізму стимулювання співробітництва територіальних громад шляхом: об'єднання їх ресурсів, розроблення планів розвитку населених пунктів і реалізації спільних проектів, державно-приватного партнерства та посилення взаємодії в системі “органи місцевого самоврядування – бізнес – громада”, використання механізму держав-

но-приватного партнерства для модернізації й оптимізації роботи всіх сфер транспорту загального користування; розвитку соціального партнерства та соціальної відповідальності всіх суб'єктів у регіонах для забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу, нагромадження людського капіталу; створення умов для розвитку міжрегіональної й міжнародної кооперації з реалізації інвестиційних проектів у рамках державно-приватного партнерства.

Ратифікована у 2014 році Угода про асоціацію між Україною з одного боку та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого (Закон України № 1678) передбачає діалог, який ґрунтується на основних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності та партнерства, а також: сприяє розширенню контактів між приватними підприємствами України та ЄС та між цими підприємствами і органами влади (ст. 379); сприяє залученню соціальних партнерів та організацій громадянського суспільства у контексті впровадження реформ в Україні та співробітництва між Сторонами (ст. 421); сприяє діалогу й співробітництву учасників громадянського суспільства (ст. 444); сприяє взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування й реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневе управління та партнерство з наголосом на розвитку відсталіх територій і територіальному співробітництву з метою створення каналів зв'язку й активізації обміну інформацією між органами влади (національними, регіональними і місцевими), соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства (ст. 446); сприяє залученню місцевих і регіональних органів влади до транскордонного та регіонального співробітництва з метою забезпечення суттєвого зміцнення транскордонних регіональних економічних зв'язків і партнерства (ст. 447).

Проголошуючи важливість посилення партнерських відносин їхніх учасників у сфері господарювання, кожна держава має враховувати те, що партнерство передбачає високий рівень рівності прав усіх партнерів.

Тут буде корисним послатися на досвід ЄС: Рекомендація Ради 2002/549/ЄС від 21 червня 2002 року “Про загальні керівні принципи економічних політик держав-членів і Співтовариства” нагадує членам Ради, що Бельгії бракує прозорості у зв'язках між місцевими державними органами та приватними партнерами, що в Італії соціальним партнерам слід погодитися на більш децентралізоване проведення переговорів зі встановлення зарплат, а в Австрії виникли тенденції до зниження економічної активності торговельних партнерів.

Наприклад, Постанова Ради Європи (ЄС) № 1698/2005 від 20.09.2005 року про підтримку розвитку сільської місцевості констатує, що стратегія – це послідовний набір певних дій, направлений на досягнення місцевих цілей і задоволення потреб, які здійснюються в партнерствах на відповідному рівні. Рада ЄС (2006/144/ЄС) відносно стратегічних керівних принципів розвитку сільських регіонів на 2007-2013 роки однозначно вказує на актуальність сприяння партнерству між приватними особами (підприємцями) і державою.

Загалом партнерські аспекти у законодавстві України з часом мають тенденцію до посилення. Так, у 1993 році Указом Президента України № 151 затверджено положення про Національну раду соціального партнерства, а також прийнятий Закон України “Про колективні договори і угоди” (№ 3356). У 1999 році прийнятий Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (№ 1045). У 2005 році Указом Президента України № 1871 “Про розвиток соціального діалогу в Україні” утворена Національна тристороння соціально-економічна рада з відповідними повноваженнями. У 2010 році був прийнятий Закон України “Про соціальний діалог в Україні” (№ 2862), який визначив суб'єктів даного діалогу на національному, галузевому, територіальному і локальному рівнях. У тому ж році був прийнятий Закон України “Про державно-приватне партнерство” (№ 2404), спрямований на співробітництво між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування

(державними партнерами) та юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами). І хоча аграрний сектор до переліку сфер застосування цього Закону не увійшов, але деякі сторони участі його у даному проекті існують (туризм, забезпечення функціонування зрошувальних / осушувальних систем).

Ефективні аграрні реформи, стверджував І.І. Лукінов, це не одноразовий правовий акт, а складний еволюційний процес перетворень виробництва і ринку в більш ефективні господарські системи сучасного типу; а запорукою успішності аграрної економіки кожного регіону є забезпечення оптимальних умов для існування різних форм власності й господарювання із загальним оновленням і нарощуванням продуктивних сил в їх взаємодії, налагодження між ними кооперативно-партнерських відносин та рівноправна ринкова конкуренція між різними формами власності [49, с. 53]. Проте офіційні заклики до співробітництва й партнерства ще не призвели до активізації партнерських процесів як фактора аграрної реформи. С. Боулз задається питанням: чому кооперативи, партнерства та інші альтернативи звичайної капіталістичної фірми настільки мало поширені в сучасній економіці? [39, с. 320]. Тобто, партнерство й кооперація – явища однорідні. На думку Дж.М. Кейнса, широка соціалізація інвестицій – це єдиний засіб забезпечення наближення до повної зайнятості, хоча це не повинно виключати певні компроміси і способи співпраці держави з приватною ініціативою [30, с. 346].

Л. Мізес вважає, що ринковий процес є узгодженням окремих дій безлічі членів ринкового співтовариства з вимогами взаємної співпраці, суспільна співпраця в рамках поділу праці усуває антагонізм, а ворожість замінює партнерством і взаємністю (відміна біологічної та соціальної конкуренції [50, с. 244, 259]. Але, як вважає Д. Норт, партнерству (кооперативній поведінці) може перешкоджати складність з'ясування дійсних намірів партнерів [40, с. 31]. К.Р. Макконнелл та С.Л. Брю взагалі перелічують недоліки партнерства, на першому місці серед яких такий: якщо в управлінні беруть

участь кілька осіб, подібне розділення влади може привести до неузгодженої політики, або до бездіяльності, коли потрібні рішучі дії; ще гірше, коли партнери розходяться в поглядах по стратегічних питаннях [32, с. 89]. Організація досягає максимальних результатів тоді, зазначає Х.К. Рамперсад, коли всі заінтересовані сторони зв'язані взаємовигідними стосунками, заснованими на довірі, обміні знаннями й інтеграції з партнерами [51, с. 12]. Проте такий ідеальний стан для організацій є винятком, а не правилом, бо ідеальність – якість нескінченності [52, с. 216], куди мета не може йти ніколи [53, с. 95].

Висновки. 1. Реалізація стратегічних завдань сталого розвитку України потребує проведення аграрної реформи, яка має створити дієві передумови соціально-економічного розвитку сільської місцевості та продовольчої безпеки держави.

2. Будь-яке реформування викликає певну реакцію, що прагне якомога більше нейтралізувати її наслідки, тому повнота реалізації його потенціалу значною мірою зумовлена масштабом участі у реформах заінтересованих осіб.

3. Спільний інтерес економічно активних суб'єктів є чільною ознакою їхнього можли-

вого інтегрування (кооперування, партнерства) за умови, коли даний інтерес (соціальний) переважає дію інтересів індивідуальних (егоїстичних).

4. Участь держави у партнерських проектах сприятиме посиленню саме соціально-прийнятних інтересів при пропорційному послабленні інтересів егоїстичних, що робить цей процес інвестиційно-привабливішим тощо.

5. Прискорення глобалізаційних змін суттєво змінює структуру об'єктів і суб'єктів, які потенційно можуть брати участь у партнерських проектах, що вимагає відповідного перегляду науково-теоретичних засад їх організації.

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” намітила системні реформи з охопленням сільського господарства, дерегуляції, децентралізації та регіональної політики, підприємництва з розподілом відповідальності за їх реалізацію між владою, бізнесом та громадянським суспільством. Тому слід посилити науковий апарат реформування у частині виваженої організації співробітництва й партнерства учасників відносин у сфері господарювання.

Список використаних джерел

1. *Макиавелли Н.* Государь: Соч. / Н. Макиавелли. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во "Фолио", 2001. – 656 с.
2. *Ключевский В.О.* Дневники. Афоризмы и мысли об истории / В.О. Ключевский. – М.: Наука, 1968. – 528 с.
3. *Бетелл Т.* Собственность и процветание / Т. Бетелл ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 476 с.
4. *Петти Вильям.* Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. с англ. под ред. М. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 320 с.
5. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
6. *Рикардо Д.* Соч. Т. 5 / Д. Рикардо ; пер. с англ. под ред. М. Смит. – М.: Изд-во соц.-экон. литературы, 1955. – 272 с.
7. *Беккерия Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккерия ; пер. М.М. Исаева. – М., 1939. – 464 с.
8. *Янг С.* Системное управление организацией / С. Янг ; пер. с англ. под ред. С.П. Никанорова, С.А. Батасова. – М.: «Советское радио», 1972. – 456 с.
9. *Гэлбрейт Дж.* Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 602 с.
10. *Мескон М.Х.* Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М.: Дело, 1998. – 494 с.
11. *Минцберг Г.* Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг ; пер. с англ. – СПб: Питер, 2001. – 512 с.
12. *Тоффлер Э.* Шок будущего; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 558 с.
13. *Тоффлер Э.* Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 570 с.
14. *Саблук П.Т.* Новая економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті / П.Т. Саблук // Доп. на Третіх Всеукр. зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників, 29-30 берез. 2001 р. / УААН, ІАЕ. – К., 2001. – 94 с.
15. *Саблук П.Т.* Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання / П.Т. Саблук // Матер. Восьмих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 черв. 2006 року, м. Київ. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 26 с.
16. *Саблук П.Т.* Інформаційно-консультативне забезпечення аграрних перетворень / П.Т. Саблук // Інформаційні ресурси та їх використання у АПВ. Зб. наук. праць. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С.14-17.
17. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. Т. 1 / А. Маршалл ; пер. с англ. – М., Издательская группа “Прогресс”, 1993. – 410 с.

18. *Гэлбрейт Дж.К.* Экономические теории и цели общества / Дж.К. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
19. *Аристотель.* Политика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
20. *Платон.* Государство / Платон. Соч. в 3-х т. Т. 3.Ч.1; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1971. – С. 89-454.
21. *Марк Аврелий Антоний.* Размышления / Аврелий Марк ; пер. и прим. А. К. Гаврилова. 2-е изд, испр. и доп. – СПб.: Наука, 1993. – 248 с.
22. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3-13.
23. *Саблук П.Т.* Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 3-10.
24. *Саблук П.Т.* Аграрним реформам – усвідомлений розвиток / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 3-5.
25. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
26. *Кеттл Д.* Глобальная революция в государственном управлении / Д. Кеттл // Отечественные записки. – 2004. – № 2 (17). – С. 12-18.
27. *Фрейд З.* Я и Оно: Соч. / З. Фрейд. – М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2006. – 864 с.
28. *Тойнби А.Дж.* Постыжение истории: сб. / А.Дж.Тойнби; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 640 с.
29. *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант. Соч. в 6-ти т. Т.6. – М.: Мысль, 1966. – С. 5-24.
30. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
31. *Самуельсон П.* Економіка: підруч. / П. Самуельсон ; пер. з англ. – Львів: Світ, 1993. – 496 с.
32. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика ; пер. с 14-го англ. изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
33. *Энгельс Ф.* Об ассоциации будущего / К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., изд. 2-е, т. 21. – М.: Госполитиздат, 1961. – С.403-408.
34. *Вебер М.* Образ общества / М. Вебер ; пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
35. *Вебер М.* Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер ; пер. с нем. – М.: РОССПЭН, 2006. – 656 с.
36. *Смит А.* Теория нравственных чувств / Вступит. ст. Б.В. Мееровского; подгот. текста, коммент. А.Ф. Грязнова. – М.: Республика, 1997. – 352 с.
37. *Аристотель.* Политика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
38. *Маршалл А.* Принципы политической экономии / А. Маршалл; пер. с англ. Р.И. Столпера. – М.: Прогресс, 1983. – 416 с.
39. *Боулз С.* Микроэкономика. Поведение, институты и эволюция: учеб. / С. Боулз ; пер. с англ. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2011. – 576 с.
40. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
41. *Акерлоф, Дж.* Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер; пер. с англ. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 274 с.
42. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992. — 544 с.
43. *Саблук П.Т.* Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2006. – 396 с.
44. *Тойнби А.Дж.* Цивилизация перед судом истории: сб. / А.Дж.Тойнби; пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 592 с.
45. *Эрнандо де Сото.* Загадка капитала / Эрнандо де Сото; пер. с англ. Б. Пинскер, науч. ред. Р. Левита – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 272 с.
46. *Цветов В.* Пятнадцатый камень сада Рёандзи / В. Цветов. – М.: Политиздат, 1956. – 286 с.
47. *Каткевич В.* Украинцы не хотят плавать с соотечественниками / В. Каткевич // Зеркало недели. – № 1 (580), 14 янв. 2006 г.
48. *Кириченко И.* Моя хата — с краю цивилизации / И. Кириченко // Зеркало недели. – № 32 (407) 24 – 30 авг. 2002 г.
49. *Лукінов І.І.* Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: ІЕ НАНУ, 1997. – 456 с.
50. *Мизес, Л. фон.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. фон Мизес ; пер. с англ. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
51. *Рамперсад Х.К.* Универсальная система показателей для оценки личной и корпоративной эффективности. / Х.К. Рамперсад, К. Туоминен. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006 – 148 с.
52. *Гегель Г.* Наука логики. В 3-х т. Т. 1 / Г. Гегель ; пер. с нем. – М.: Мысль, 1970. – 502 с.
53. *Аристотель.* Метафизика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т. 1 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1976. – С. 63-368.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2015 р.

* * *